

Mondiale crises rampzalig voor ontwikkelingslanden

Ontwikkelingslanden ondervinden de gevolgen van zowel de economische crisis als ook van de klimaat- en voedselcrisis. Deze crisistreffen Afrika het hardst, onder andere door een gebrek aan een coherent landbouwbeleid.

Vele ontwikkelingslanden hebben de gevolgen van een bankencrisis al eens ondervonden, maar niet een van deze schaal. Hoewel de huidige financiële crisis niet begon in ontwikkelingslanden, zal deze helaas niet aan hen voorbijgaan. Tot nu toe leek het erop dat economische groei in opkomende en zich ontwikkelende economieën nog positief zou blijven: 3,3 procent per jaar volgens het IMF (2009). Dat is een stuk beter dan de voorspelde krimp van twee procent voor ontwikkelde landen, maar inmiddels worden alle verwachtingen omlaag bijgesteld. Rusland bijvoorbeeld, registreerde relatief vroeg in een zich verslechterend jaar al een krimp van acht procent. Voor ontwikkelingslanden komt deze crisis bovenop twee al langer slepende crises: de klimaatcrisis en de voedselcrisis. De meest prangende problemen van de aardbol betreffen enerzijds de schadelijke gevolgen van menselijke activiteiten voor het klimaat, de biodiversiteit en levensvatbaarheid en anderzijds de steeds nijpender overbevolking vooral in ontwikkelingslanden. Een miljard wereldburgers leeft onder de armoedegrens en vangt het merendeel van de klappen op van de opwarming van de aarde, de ruzie om steeds schaarsere grondstoffen, voedselschaarste, verdroging en andere milieurampen (Collier, 2007; Sachs, 2008; Van der Ploeg, 2008).

De financiële crisis in ontwikkelingslanden

De financiële crisis, welke zich snel en zeker verspreidt over de reële economie, vindt zijn

oorsprong in ontwikkelde landen. Ondanks dat de lage rente op kapitaal in bijvoorbeeld Amerika deels mogelijk was door de investeringen die gedaan zijn met de enorme besparingen in andere landen, zoals China, hebben ontwikkelingslanden weinig van doen met de beslissing van banken en andere investeerders om goedkoop kapitaal steeds risicovoller te beleggen. De directe gevolgen, banken die dreigen om te vallen, zijn dan ook vooral merkbaar in het westen. De pijnlijke gevolgen van de tweede orde beginnen zich nu ook kenbaar te maken in de rest van de wereld.

Kapitaalstromen drogen op zodra investeerders in het westen de hand op de knip houden, waardoor ook de investeringen naar ontwikkelingslanden opdrogen. De *Global Association of Financial Institutions*, een mondiale club van 375 banken en financiële instellingen, voorspelt voor 2009 dat banken ruim zestig miljard dollar zullen repatriëren, terwijl zij in 2007 nog 410 miljard dollar uitleenden aan ontwikkelingslanden (IMF, 2009). Deze omslag vindt plaats voor meerdere soorten investeringen in opkomende economieën (figuur 1). Dit heeft grote gevolgen in landen die gekenmerkt worden door een kleine interne financiële markt en dus door een grote afhankelijkheid van financiering uit het buitenland, zoals Oost-Europese landen.

Voor de armste landen bestaat een belangrijke bron van inkomsten uit buitenlandse hulp. Helaas hebben donoren in rijke landen te maken met uit de hand lopende begrotingen door de krimp van hun economieën. Dat belooft weinig goeds voor hulp gelden, met name wanneer deze afhangen van het bbp. Ook de stroom van *remittances*, geld dat wordt overgemaakt door in het buitenland werkende familie, wordt steeds kleiner met het stijgen van de werkloosheid in westerse landen.

RICK VAN DER PLOEG EN STEVEN POELHEKKE

Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en onderzoekersmedewerker bij De Nederlandsche Bank

Figuren 2 en 3 geven weer dat voor sommige landen en werelddelen een aanzienlijk deel van het bbp bestaat uit zulke kapitaalstromen. Daarnaast zijn veel ontwikkelingslanden afhankelijk van de export van grondstoffen. De prijzen van olie, metalen en andere grondstoffen zijn fors gekelderd nu de mondiale vraag is verdwenen (figuur 4). De soms zeer grote afhankelijkheid van grondstoffen betekent ook dat overheidsfinanciën op en neer bewegen met de prijs van grondstoffen: neerwaarts in een tijd dat gezien de mondiale recessie fiscale stimulansen nodig zouden zijn.

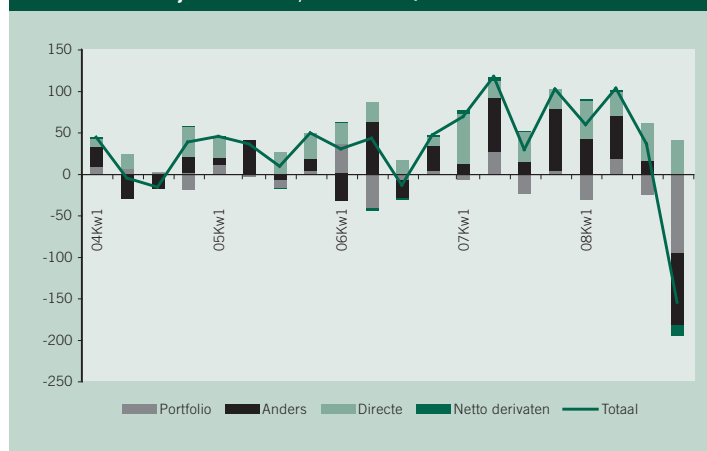
Ondanks dat grondstoffen enorme inkomsten kunnen genereren, worden deze lang niet altijd ingezet voor verstandige investeringsprojecten. Corruptie en slechte instituties zorgen ervoor dat ontwikkelingslanden grote moeite hebben nationale reserves op te bouwen met hun grondstoffeninkomsten, zoals Noorwegen dat wel doet. Een snelle prijsstijging leidt eerder tot een korte inefficiënte hausse van uitgaven en investeringen, zogenaamde *white elephants*, en appreciatie van de wisselkoers, te niet gedaan door de onvermijdelijke val van de grondstofprijzen. Zulke volatiliteit en grote onzekerheid verergert indien een land door financiële onderontwikkeling zich niet weerbaar kan opstellen, en uiteindelijk is het desastreus voor de economische groei (Van der Ploeg en Poelhekke, 2009). Zulke volatiliteit komt bovenop de onbetrouwbaarheid van kapitaalstromen en investeringen in het algemeen. Dit is met name een probleem voor Sub-Sahara Afrika.

Globalisering is een zege geweest voor bijvoorbeeld de Aziatische tijgers, maar nu de mondiale vraag verdwenen is, zullen ook vele exporteurs in deze landen de gevolgen merken. Een uitzondering wordt wellicht gevormd door export van zeer lage waarde, zoals kleding, omdat consumenten goedkopere producten gaan kopen. Dit is het geval in Bangladesh (Djurfeldt *et al.*, 2005). In ontwikkelingslanden kan dat extra hard aankomen doordat zij minder diverse economieën hebben en ook nog eens een kleine interne markt. Dat maakt hen bijzonder gevoelig voor externe schokken. Het macro-economische beleid in veel ontwikkelingslanden was de laatste jaren beter

dan voorheen, en beter dan aan het begin van andere crises, zoals de Aziatische crisis. Toch hebben deze landen veel minder mogelijkheden om geld te lenen om de crisis het hoofd te bieden. Fiscale stimulansen, zoals op grote schaal uitgevoerd door westerse landen en landen met flinke nationale reserves zoals China, zijn voor de meeste ontwikkelingslanden veel duurder omdat zij een veel hogere rente moeten betalen op staatsleningen. Buffers tegen vraaguitval, gefinancierd door fiscaal beleid, liggen daardoor al snel buiten bereik. Om deze redenen is het budget van het IMF bij de laatste G20-top dan ook verdrievoudigd en bestaat nu de mogelijkheid om voorzorgskredieten af te sluiten, zonder de anders gebruikelijke hervormingsvoorwaarden. Mexico heeft

Figuur 1

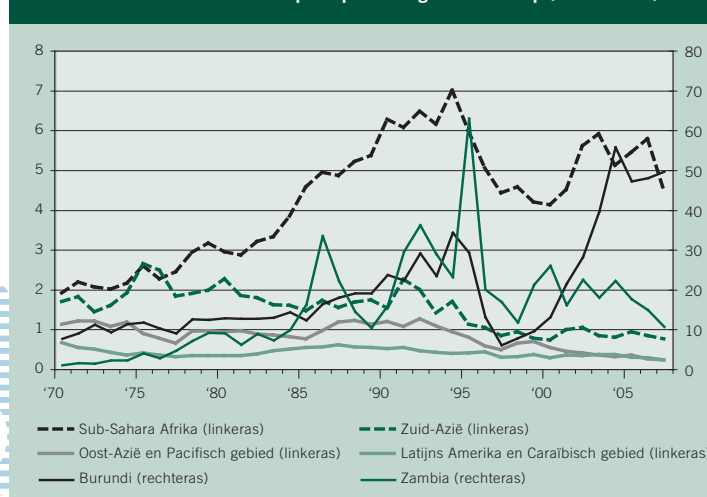
Netto investeringen in opkomende economieën (stromen, in miljarden dollars, 2004–2008).

Bron: IMF, 2009

Figuur 2

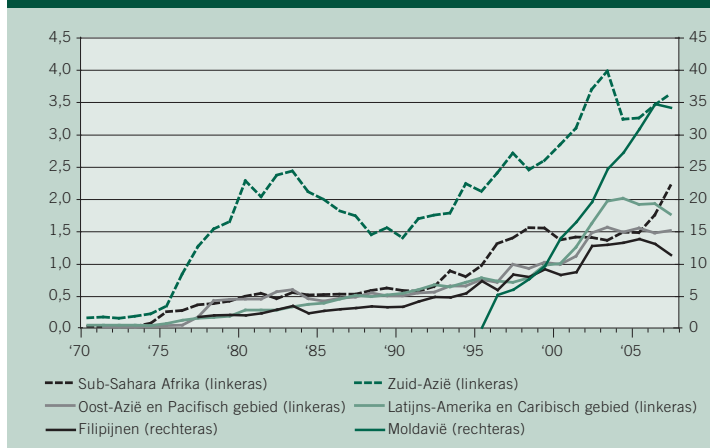
Buitenlandse hulp als percentage van het bnp (1970-2007).

Bron: Wereldbank, 2009

Figuur 3

Remittances als percentage van het bbp (1970–2007).

Bron: Wereldbank, 2009

uit voorzorg een dergelijk krediet al afgesloten ter waarde van veertig miljard dollar. De recente G20-top heeft helaas niet de fragiliteit als gevolg van mondiale onevenwichtigheden verminderd. Integendeel, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, die jarenlang boven hun stand hebben geleend, stimuleren hun economie door flink uit te geven terwijl overschotlanden als China vooral sparen. Ook olie-exporterende landen, zoals Rusland, blijven dollars kopen om hun wisselkoers laag te houden. Zo maken de spaargrage, relatief arme Chinezen de grote uitgaven van de Amerikanen en Britten mogelijk door staatsobligaties te blijven kopen. Op termijn zijn deze mondiale onevenwichtigheden niet houdbaar en zullen de dollar en het pond in waarde dalen. Omdat de nationale reserves van veel landen in deze munten gedomineerd is, zullen die reserves ook in waarde kelderen. Bovendien zal die devaluatie de koopkracht van een van de grootste en rijkste groepen consumenten drastisch verlagen: geen sinecure voor ontwikkelingslanden die door middel van export op proberen te klimmen.

Nog voordat deze recente crisis zich over ontwikkelingslanden uitstortte, waren de gevolgen al merkbaar van twee andere crises, met mogelijk veel langer slepende gevolgen.

Mondiale problemen treffen ontwikkelingslanden

De groene en industriële revoluties hebben een spectaculaire groei van het nationale inkomen teweeggebracht. Dit resulteerde in een enorme groei van de wereldbevolking en een ongeëvenaarde groei van het inkomen per hoofd van de bevolking. Sinds 1750 zijn de bevolking en productie per persoon vertienvoudigd. De economische activiteit op onze planeet is dus sinds 1750 verhonderdvoudigd. Dit leidt tot een enorme stijging van de milieudruk. Demografen voorspellen dat de wereldbevolking de komende veertig jaar groeit van 6,6 miljard naar meer dan negen miljard. De druk op het milieu en andere levende wezens op het klimaat is nog nooit zo groot geweest als nu en de

komende decennia zal de milieudruk nog veel meer toenemen. Zo zal de concentratie van CO₂ in de atmosfeer verdubbelen.

Het probleem is niet dat fossiele brandstoffen opraken, want er is immers genoeg steenkool. De uitdaging is om het broeikaseffect veroorzaakt door verbranding van fossiele brandstoffen te beperken terwijl de wereldeconomie de komende veertig jaar ten minste zal verzesvoudigen.

De wereld verandert ook in andere opzichten snel. Het gros van de wereldbevolking woont niet meer op het platteland maar in de steden. Deze liggen voornamelijk aan de kust: een steeds risicovollere locatie vanuit het oogpunt van het klimaat gezien. Het inkomen per wereldburger groeit snel, en de kloof tussen het rijke westen en het gros van de rest wordt steeds kleiner. Het gevolg is dat het centrum van de economische macht langzaam verschuift van de Verenigde Staten naar China en India. Zo woonde in 1950 een derde van de wereldbevolking in de rijke landen en nu is dat minder dan een zesde. Buiten deze economische machtsgebieden ligt Afrika. In tegenstelling tot India heeft het geen toegang tot grote rivieren en havens en moet het doen met een ondermaats spoor- en wegennetwerk. Zo komt Afrika niet voor op de top-20 van grootste containerhavens in de wereld. Economisch gezien ligt Afrika ver van de rest van de wereld. De lage inkomsten uit export betekenen dat Afrika de middelen ontbeert om hoogwaardige technologie en kapitaalgoederen te importeren. En de olie-inkomsten leveren te vaak de brandstof voor oorlog, coups en corruptie.

De econoom Jeffrey Sachs (2008) komt in zijn boek *Common Wealth: Economics for a crowded planet* met een concreet actieplan: rem de bevolkingsexplosie in Afrika en Azië. Het is hierbij cruciaal om kindersterfte te verminderen, want dan daalt de noodzaak om veel kinderen te hebben.

Sachs hamert erop dat het rijke westen meer over de brug moet komen. Het gaat om grootscheepse investeringen in bijvoorbeeld medicijnen, schoon drinkwater, onderwijs, infrastructuur en andere essentiële publieke voorzieningen. Een groene revolutie in Afrika met gesubsidieerde kunstmest stimuleert niet

alleen de economie, maar zal ook kinderaantallen drastisch verminderen.

Sachs' hoogste prioriteit is veilig drinkwater en sanitaire voorzieningen. Hij stelt een nultarief voor de basisbehoefte aan water in de armste landen en daarboven een markttarief voor watergebruik. Daarnaast moet worden geïnvesteerd in een hogere water efficiëntie door bijvoorbeeld druppel-per-druppel-irrigatie. De opwarming van de aarde moet worden tegengegaan door de aantasting van het klimaat te stoppen. Dit vereist niet alleen onderzoek naar en ontwikkeling van energiebesparende technologie in de productie van staal, cement en petrochemicaliën, maar ook onderzoek naar beperking van CO₂-emissies door elektriciteitsbedrijven en auto's. Er zal een grotere nadruk moeten komen op energiebelastingen, verhandelbare emissierechten, energiebesparende standaards en subsidies voor CO₂-afvang en -opslag.

Paul Collier (2007) pleit in zijn boek *The bottom billion* voor een heroriëntatie van de manier waarop ontwikkelingshulp wordt gegeven. Hulp wordt alleen verschaft als politici niet corrupt zijn en rechtssystemen betrouwbaar zijn. Dit sluit landen waar het armste miljard van de inwoners op onze aarde wonen uit. Dergelijke fragiele staten worden vaak geteisterd door conflict en oorlog, meestal over wie controle over waardevolle grondstoffen als olie, diamanten, goud, zilver of bauxiet heeft. Collier pleit voor langdurige investeringen en humanitaire vredesoperaties waar alle aandacht erop is gericht jonge rebelen zinvolle arbeid te verschaffen. De meeste armste landen zijn tegenwoordig in Sub-Sahara Afrika en hebben amper toegang tot de zee of grote rivieren. Daarom pleit Collier niet alleen voor langdurige vredesoperaties maar ook voor grootschalige investeringen in infrastructuur. Sachs veegt de tirannie van corruptie en gevestigde belangen wel erg makkelijk onder het tapijt. Oplossingen zijn alleen mogelijk als bedrijven, burgers en overheden over heel de wereld de problemen gezamenlijk aanpakken. Sachs is over de kans hierop veel te optimistisch.

Ook heeft hij wel heel erg veel vertrouwen in het oplossend vermogen van de verschillende

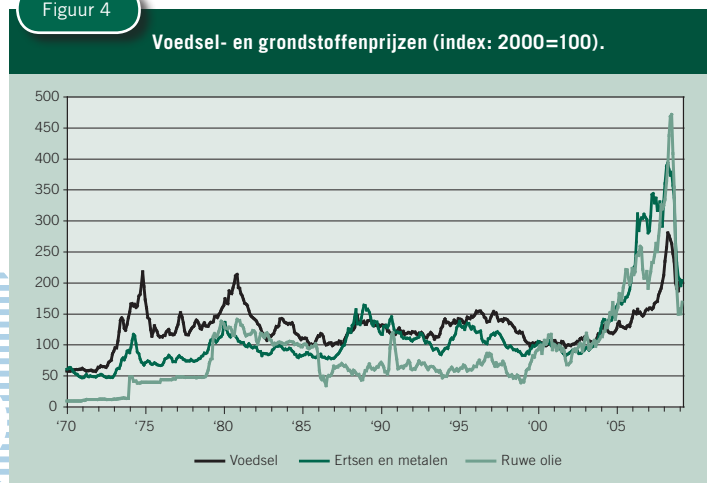
organisaties van de Verenigde Naties. Daarbij is Sachs hopeloos naïef te denken dat wereldverbeteren alleen een kwestie is van geld. De trieste werkelijkheid is dat de belangen van het westerse bedrijfsleven domweg te groot zijn en dat politici alleen aan de volgende verkiezingen denken en niet het lef hebben de vereiste maatregelen te nemen. Ook Collier gaat voorbij aan de politieke realiteit in donorlanden en de armste ontwikkelingslanden.

Voedselcrisis treft vooral Afrika

In februari 2008 ontstegen voedselprijzen het historisch record van 1973, maar al in 2005 stegen de prijzen boven het 40-jarig gemiddelde uit (figuur 4). Daarmee was de voedselcrisis al een feit voordat *subprime mortgages* een bekend begrip werd. Google Trends laat zien dat rond die tijd significant meer internetgebruikers *food crisis* opzochten, met een piek in 2008 (Google, 2009). De website laat ook zien dat de meeste zoekopdrachten uit Sri Lanka en andere ontwikkelingslanden kwamen en slechts een fractie uit Engelstalige OESO-landen, terwijl men het tegenovergestelde zou verwachten aan de hand van de verspreiding van internetgebruik. Dit suggereert dat vooral ontwikkelingslanden de gevolgen van hoge voedselprijzen voelen. Ook nu nog zijn de prijzen ruim anderhalf keer zo hoog als het veertigjarige gemiddelde en in tegenstelling tot lokale mislukte oogsten worden de effecten nu wereldwijd gevoeld. Het gevolg is dat miljarden mensen minder gaan eten en ondervoed raken, hetgeen tot gevolg heeft dat ze vatbaarder worden voor ziekte en dat ze hun kinderen niet meer naar school sturen. In meerdere landen leidde dit tot voedselrellen (*The Economist*, 2008). Het is niet op voorhand duidelijk waarom voedselprijzen zo zijn gestegen, en waarom deze crisis ontwikkelingslanden zo veel harder treft. De meest voor de hand liggende reden is dat de vraag enorm is toegenomen door de economische groei van China en India. Die groei heeft ervoor gezorgd dat honderden miljoenen mensen hun levensstandaard konden verhogen en zich nu meer en beter kunnen voeden. Betere

Figuur 4

Voedsel- en grondstoffenprijzen (index: 2000=100).

Bron: UNCTAD, 2009

voeding betekent over het algemeen dat voor het eerst vlees binnen bereik komt, maar voor productie van vlees zijn meer calorieën voedsel nodig dan het oplevert, waardoor de vraag naar agrarische producten versneld toeneemt. Daarnaast is ook de wereldbevolking snel toegenomen. Een derde reden voor prijsstijgingen zijn de subsidies op biobrandstoffen. Deze werden ingevoerd om de concurrentiepositie van alternatieve brandstoffen te verbeteren ten opzichte van olie, welke toen te goedkoop was. Zulke subsidies dragen bij aan de stijging van voedselprijzen en leiden ertoe dat producenten overschakelen van consumptiegewassen op gewassen die geschikt zijn voor de productie van ethanol. Dit effect komt bovenop de directe inflatoire gevolgen van een hoge olieprijs: een belangrijke input in transport en productie van voedsel. De miljarden armen in de wereld kunnen simpelweg niet meebieden met het rijke westen in deze race voor de opbrengsten van beperkt landbouwareaal. Deels kan het aanbod zich niet snel genoeg aanpassen aan de gestegen vraag doordat men voor voedselproductie nu eenmaal niet een machine overuren kan laten draaien. Maar er zijn ook oorzaken te identificeren die in principe wel met beter beleid aan te passen zijn.

De groene revolutie in Azië in de jaren zeventig voorkwam grote voedselschaarste, maar de bevolking is blijven groeien waardoor een tweede groene revolutie nodig is. Preciezer gezegd: het niveau van investeringen in landbouw moet drastisch worden verhoogd, met name in Afrika. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Het continent profiteert niet van de groei van de wereldeconomie en kampt met corruptie en disfunctionele instituties. Bovendien heeft slechts vier procent van het Afrikaanse platteland toegang tot irrigatie. Afrika is te arm om te sparen en dus te arm om te investeren in onderwijs, infrastructuur, basale gezondheidsvoorzieningen en landbouw.

Volgens Djurfeldt *et al.* (2005) valt overheidsbeleid te verwijten dat aan het klimaat en omstandigheden aangepaste zaadsoorten niet met evenveel enthousiasme zijn ingevoerd als in Azië het geval was. Uitzonderingen daargelaten, zagen overheden de verspreiding van zaden en meststoffen eerder als een manier om politieke invloed te verwerven dan om voedselproductie te verhogen. In Nigeria kwamen kredieten en subsidies niet bij boeren terecht en in Ethiopië is het wegennetwerk zo versnipperd dat overschotten aan de ene kant van het land de tekorten door de droogte van 2001 aan de andere kant niet konden aanvullen. Zelfs nationale voedselhandel (veruit het grootste deel van alle handel in voedsel) kampt met grote obstakels.

In Afrika staan de zaken er veruit het slechtste voor. Hier verdubbelt het aantal inwoners de komende veertig jaar explosief tot twee miljard, terwijl er amper landbouwland voorradig is om te voorzien in de behoeften van het snel groeiende aantal Afrikaanse huishoudens. Bovendien zijn veel arme boeren door lage productiviteit netto kopers van voedsel. Andere redenen zijn gebrek aan kennis en aan kredieten, en risicoa-

Uitzonderingen daargelaten, zagen overheden de verspreiding van zaden en meststoffen eerder als een manier om politieke invloed te verwerven dan om voedselproductie te verhogen

versie waardoor gekozen wordt voor voorspelbaardere gewassen met lagere opbrengst. Mogelijk is onderwijs ook niet specifiek gericht op het overbrengen van landbouwkennis. Vervolgens kan het voorkomen dat ondanks hoge afzetprijzen voor voedsel de productie van voedsel juist afneemt, zelfs als op papier toch winst gemaakt zou kunnen worden. De reden is dat meststoffen nu gekocht moeten worden, terwijl de opbrengst in de

toekomst ligt. Zonder overbruggingskrediet blijkt de investering niet mogelijk en kredieten zijn haast niet voorhanden voor veel arme boeren (Conning en Udry, 2007). Bovendien is door bevolkingsgroei de gemiddelde omvang van het land van kleine boeren steeds kleiner geworden. Dat is een nadeel bij het verkrijgen van leningen. Eigenlijk zou een hoge prijs automatisch moeten leiden tot meer investeringen en verhoogd aanbod. In veel ontwikkelingslanden is de realiteit weerbarstiger. Hossain *et al.* (2009) beschrijven hoe de hoge prijs van diesel de kosten van irrigatie opdreef, terwijl deze nauwelijks daalden nadat de olieprijs was gedaald.

Een ander obstakel vormt het gebrek aan stabiele en voorspelbare prijzen door het niet functioneren van internationale voedselmarkten. Een onderdeel daarvan heeft, onbedoeld, het effect dat prijsspieken en -dalen versterkt worden. Sommige voedselexporterende landen leggen uitvoerbepalingen op, als reactie op stijgende voedselprijzen, zodat binnen het eigen land de prijzen laag gehouden kunnen worden. Het gevolg is dat prijzen voor importerende landen alleen maar verder stijgen terwijl de prikkel voor boeren in exporterende landen om te investeren in hogere productie wordt weggenomen. In een poging om binnenlandse ongelijkheid en sociale onrust te voorkomen zijn importerende landen op hun beurt zo ver gegaan dat zij lonen snel lieten stijgen en voedselsubsidies verhoogden.

Over het algemeen heeft het complexe stelsel van subsidies en importbeperkingen in de wereld een versturende werking op de prijs en op de prikkels om over te gaan tot hogere investeringen. Strategische nationale belangen leiden daardoor tot een verdelingsprobleem en hoge inflatie. Er is misschien genoeg voedsel, maar vraag en aanbod kunnen elkaar niet bereiken. Zulke handelsrestricties leiden er al snel toe dat tekorten ontstaan in het land met een lager inkomen per hoofd. Ook binnen landen bestaat een breed scala aan subsidies en prijscontroles waardoor gewone marktprikkels niet langer van toepassing zijn (Newbery en Stiglitz, 1981).

In een westers land bestaat de mogelijkheid om zonder al te veel belemmeringen te lenen, op termijnmarkten contracten af te sluiten, te sparen en corporaties op te richten, waardoor een groot deel van de prijsverschommelingen en vraag- en aanbodpieken beter op te vangen zijn. Zulke instrumenten zijn niet of nauwelijks voorhanden in veel ontwikkelingslanden omdat de interne markt voor basale financiële diensten onderontwikkeld is. Prijsverschommelingen maken het moeilijker om investeringsbeslissingen te nemen. De prijsprikkels veranderen voortdurend en zijn moeilijk te voorspellen waardoor nieuwe initiatieven al snel in de kiem gesmoord worden. Door dit soort marktfalen zou er een taak weggelegd zijn voor de overheid om investeringen en kredieten aan te zwengelen. Helaas staan in veel ontwikkelingslanden corruptie en zwakke instituties dergelijk ingrijpen in de weg.

Conclusie

Al deze structurele oorzaken blijven van toepassing en zullen ervoor zorgen dat, zodra de mondiale vraag na de crisis weer toeneemt, de prijzen weer snel zullen stijgen. Zolang de crisis duurt, hebben ontwikkelingslanden nauwelijks de financiële mogelijkheden om hervormingen door te voeren noch om investeringen te doen. Het instorten van de wereldhandel verplettert een van de weinige bronnen van inkomsten voor overheden, terwijl deze niet zomaar terug kunnen vallen op een interne markt, op staatsleningen of reserves. De ontwikkelingslanden worden niet alleen getroffen

door milieurampen, oorlogen, ineenstorting van grondstofprijzen en voedselschaarste, maar vangen ook harde klappen op van de mondiale financiële crisis. Zo drogen de kapitaalstromen en buitenlandse investeringen in de armste landen als eerste op. Rijke landen zijn ook steeds minder politiek in staat aan hulpverplichtingen te voldoen. De mondiale recessie betekent dat de armste landen amper meer hun producten kunnen exporteren naar de rijke landen. En migranten sturen veel minder geld naar huis. Mede door de veel lagere opbrengsten van de verkoop van grondstoffen, raken de begrotingen van de armste landen uit balans en worden ze voor decennia opgezadeld met torenhoge schulden. De mondiale crisis is vooral een crisis voor de armste landen en het is niet eens hun schuld.

LITERATUUR

- Collier, P. (2007) *The bottom billion*. Oxford: Oxford University Press.
- Conning, J. en C. Udry (2007) *Rural financial markets in developing countries*. In: Evenson, R. en P. Pingali (red.) *Handbook of agricultural economics, Volume 3*. Amsterdam: North Holland.
- Djurfeldt, G., H. Holmén, M. Jirstrom en R. Larsson (red.) (2005) *The African food crisis: Lessons from the Asian Green Revolution*. Londen: CABI.
- Google (2009) <http://www.google.com/trends?q=food+crisis>.
- Hossain, N. en R. Eyben (2009) *Accounts of crisis: Poor people's experiences of the food, fuel and financial crises in five countries*. Brighton: Institute of Development Studies.
- IMF (2009) *World Economic Outlook: Crisis and Recovery* Washington D.C: IMF.
- Newbery, D. en J. Stiglitz (1981) *The theory of commodity price stabilization: A study in the economics of risk*. Oxford: Clarendon Press. te verschijnen.
- Ploeg, F. van der (2008) *Planeetreddend doe je zo*. NRC Handelsblad, 4-4-2008.
- Ploeg, F. van der en S. Poelhekke (2009). *Volatility and the natural resource curse*, *Oxford Economic Papers*. Te verschijnen.
- Sachs, J. (2008) *Common wealth: Economics for a crowded planet*. New York: Penguin Press.
- The Economist (2008) *The new face of hunger*. *The Economist*, 17 april.